

01, 05

Ημερολόγια
που εκδόθηκαν
από την ΕΠΣ.

02

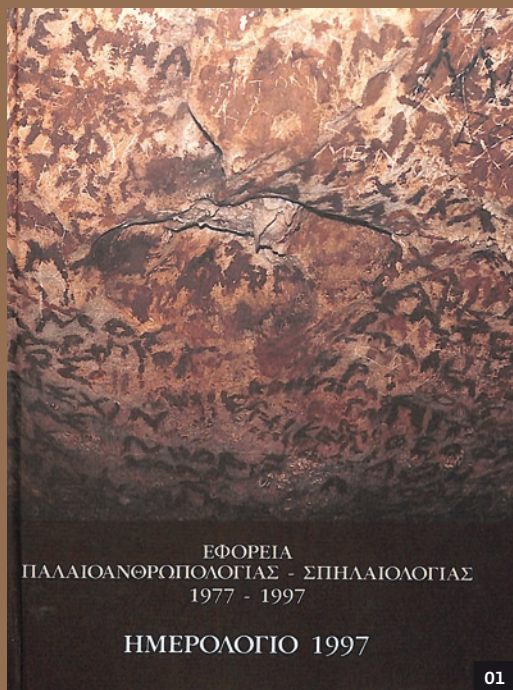
Η Ευαγγελία Δεϊλάκη
(δεύτερη από δεξιά)
σε αυτοψία
στο σπήλαιο Καμηλάρη
Ηρακλείου Κρήτης.

03

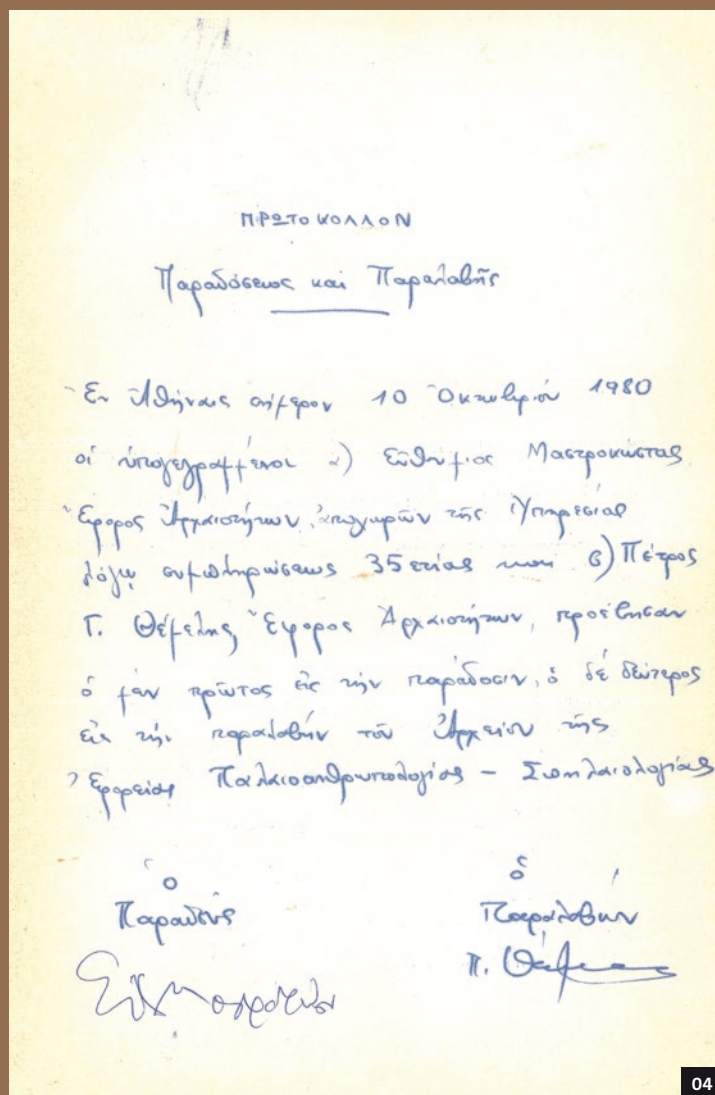
Ανάληψη καθηκόντων
από τον Ευθύμιο
Μαστροκώστα.

04

Πρωτόκολλο
παράδοσης και
παραλαβής μεταξύ
Ευθύμιου
Μαστροκώστα
και Πέτρου Θέμελη.

01

04

02

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Αθήναι 14 Φεβρουαρίου 1978
Αριθ.Πρωτ. Δ.Υ.
ΠΡΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

ΕΜΑ Παρουσίαση Υπαλλήλου

Ο υποφαινόμενος Εύθ.Μαστροκώστας, Έφορος Αρχαιοτήτων παρούσιάζσθην σήμερα καί ανέλαβα υπηρεσία ως προϊστάμενος τής έφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-σπηλαιολογίας, στην όποία μετετέθην από την τέως Έφορεία Κλασ. Αρχαιοτήτων Πατρώας σύμφωνα με την υπ'άρθ.ΑΦ/ 171/3.1.1978 απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού καί Έπιστημών.

Ο Έφορος Αρχαιοτήτων

03

ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
PREHISTORIC ANTHROPOLOGY
AND CAVE GEOLOGY
DIARY 1999

MINISTRY OF CULTURE, GREECE

05

Δρ Ανδρέας Ντάρλας

Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Ε Φ Ο Ρ Ε Ι Α
Π Α Λ Α Ι Ο
Α Ν Θ Ρ Ω Π Ο
Λ Ο Γ Ι Α Σ -
Σ Π Η Λ Α Ι Ο
Λ Ο Γ Ι Α Σ :
Τ Ο Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ο

Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ (ΕΠΣ) είναι υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού και συγκεκριμένα, σύμφωνα με το ισχύον οργανόγραμμα του 2018 (ΠΔ 4/2018), ανήκει στις Ειδικές Περιφερειακές Υπηρεσίες της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Αρμοδιότητά της είναι η προστασία των σπηλαίων και των παλαιοντολογικών καταλοίπων που συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη. Αντίθετα με τις υπόλοιπες εφορείες αρχαιοτήτων, που έχουν χωρική αρμοδιότητα εντός μιας περιφερειακής ενότητας, η ΕΠΣ είναι μία, με αρμοδιότητα σε όλη την επικράτεια. Η έδρα της είναι στην Αθήνα και διατηρεί γραφείο στη Θεσσαλονίκη.

Πρόκειται για μια καλά οργανωμένη και άρτια λειτουργούσα ειδική περιφερειακή υπηρεσία, με προσωπικό εξειδικευμένο στον διεπιστημονικό τομέα των σπηλαίων. Διαχειρίζεται έξι αξιοποιημένα σπήλαια (Πετραλώνων Χαλκιδικής, Θεόπετρας Τρικάλων, Κουτούκι Παιανίας Αττικής, Φράγγχι Αργολίδας, Αλεπότρυπα Διού Λακωνίας και Ιδαίον Άντρο Ρεθύμνου) και τρία μουσεία (Πετραλώνων, Θεόπετρας, Αλεπότρυπας Διού) σε διαφορετικούς και απομακρυσμένους μεταξύ τους νομούς. Ταυτόχρονα, ασκεί έλεγχο και εποπτεία σε 20 αξιοποιημένα σπήλαια που διαχειρίζονται άλλοι φορείς, ως επί το πλείστον της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης (σπήλαια Λιμνών, Κάψιας, Αγ. Ανδρέα, Αντιπάρου, Αγγίτη, Αλιστράτης κ.ά.). Στο αρχείο της υπάρχουν καταγεγραμμένα χιλιάδες σπήλαια, ο αριθμός των οποίων συνεχώς αυξάνεται. Εκτιμάται ότι ο συνολικός αριθμός των σπηλαίων της χώρας υπερβαίνει τις 10.000.

Για να φέρει σε πέρας την αποστολή της (η οποία περιλαμβάνει και την προστασία παλαιοντολογικών καταλοίπων), η ΕΠΣ ελέγχει σε όλη την επικράτεια την εγκατάσταση των έργων που αφορούν ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (αιολικά και φωτοβολταϊκά πάρκα, υδροηλεκτρικά έργα), τη λατομική και εξορυκτική δραστηριότητα, τις μεγάλες επεμβάσεις όπως είναι οι διανοίξεις δρόμων, οι κατασκευές σιδηροδρομικών γραμμών, αεροδρομίων, τα δημόσια οικοδομικά έργα που απαιτούν μεγάλες διαμορφώσεις, αλλά και πλήθος ιδιωτικά οικοδομικά έργα. Όσον αφορά τα επισκέψιμα σπήλαια και μουσεία, εκτός από αυτά που διαχειρίζεται η ίδια, διενεργεί αυτοψίες για τον συστηματικό έλεγχο και την εποπτεία της λειτουργίας εκείνων για τη διαχείριση των οποίων είναι αρμόδιοι άλλοι φορείς, με γνώμονα την τήρηση συγκεκριμένων προδιαγραφών ως προς την προστασία των ίδιων των μνημείων και την ασφάλεια των επισκεπτών. Διενεργεί επίσης σωστικό έργο για την προστασία και την τεκμηρίωση σπηλαίων που κινδυνεύουν από λαθρανασκαφές ή από φυσική διάβρωση. Έχει αναπτύξει εξειδικευμένη τεχνογνωσία όσον αφορά την προστασία των σπηλαίων από τις συνέπειες της τουριστικής αξιοποίησης (επιλιθική χλωρίδα στους σταλαγμίτες, υλικά υποδομών, φωτισμό κ.λπ.). Συνεχώς ερευνά και εντοπίζει νέα σπήλαια, μελετά τα αρχαιολογικά τους κατάλοιπα διεξάγοντας διεπιστημονική έρευνα, συμβάλλει στις εκθέσεις των μουσείων —όχι μόνο των δικών της, αλλά και των τοπικών μουσείων—, στις οποίες πάντα υπάρχουν και ευρήματα από σπήλαια, και γενικότερα συνεισφέρει στο ευρύτερο πολιτιστικό και εκπαιδευτικό έργο του Υπουργείου Πολιτισμού.

ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΣΠΗΛΑΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ

Ιστορικά, σε σχέση με τις τοπικές εφορείες αρχαιοτήτων, η ΕΠΣ αποτελεί μια σχετικά νέα μονάδα στη δομή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Συστάθηκε το 1977 με τον Οργανισμό του τότε Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών (ΠΔ 941/1977), σηματοδοτώντας για πρώτη φορά με σαφήνεια την απόφαση της πολιτείας να περιλάβει την προστασία των σπηλαίων στους βασικούς στόχους της κρατικής μέριμνας για τα αρχαία μνημεία. Σύμφωνα με το άρθρο 46 του εν λόγω Οργανισμού: «Η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας, με έδραν τας Αθήνας, έχει δικαιοδοσίαν επί ολοκλήρου της επικρατείας. Η αρμοδιότης αυτής ανάγεται εις την έρευναν, ανασκαφήν, μελέτην και προστασίαν των σπηλαίων τα οποία παρουσιάζουν ενδιαφέρον από φυσικής, αρχαιολογικής, ιστορικής, παλαιοντολογικής και παλαιοανθρωπολογικής απόψεως, ως και εις την φύλαξιν, δημοσίευσιν και έκθεσιν των εξ αυτών προερχομένων ευρημάτων».

Η ίδρυση της ΕΠΣ ήταν απαραίτητη καθώς έως τότε τα σπήλαια δεν προστατεύονταν ούτε ως φυσικά ούτε ως αρχαία μνημεία. Ακόμη και σήμερα στην πραγματικότητα δεν υφίσταται ουσιαστικά φορέας προστασίας των σπηλαίων ως φυσικών μνημείων, αφού ούτε ο Νόμος 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος» ούτε και ο επόμενος Νόμος 3937/2011 για τη «Διατήρηση της βιοποικιλότητας και άλλες διατάξεις» προβλέπουν συγκεκριμένα μέτρα και διαδικασίες για την προστασία των σπηλαίων. Επίσης, τα σπήλαια δεν προστατεύονταν ρητά ούτε ως αρχαία μνημεία, παρότι περιείχαν άφθονες αρχαιότητες οι οποίες αποκαλύπτονταν ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα και ακόμα εντονότερα κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Αυτό συνέβαινε διότι η ελληνική αρχαιολογία επί μακρόν αδιαφόρησε για τα αρχαιολογικά τους ευρήματα. Η καθολική κυριαρχία της κλασικής αρχαιολογίας στη χώρα μας δεν άφηνε περιθώρια για την ενασχόληση με τα σπήλαια, όπου τα περισσότερα κατάλοιπα ήταν είτε προϊστορικά κεραμικά θραύσματα και λίθινα εργαλεία ή αρχαία αλλά θραυσμένα και αποσπασματικά κατάλοιπα, εκτός από κάποιες περιπτώσεις σπηλαίων που συνδέονταν με σημαντικούς μύθους και λατρείες της αρχαιότητας ή βρίσκονταν μέσα σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, όπως λ.χ. το Ιδαίον Άντρο στην Κρήτη, τα σπήλαια στον Ιερό Βράχο της Ακρόπολης και στην Ελευσίνα. Η προϊστορική αρχαιολογία, η οποία στη δυτική Ευρώπη είχε καταστήσει τα σπήλαια προνομιακούς χώρους έρευνας ήδη από τον 19ο αιώνα, εδώ είχε παραμείνει στο περιθώριο της αρχαιολογικής έρευνας. Σε αυτό το πλαίσιο, η Αρχαιολογική Υπηρεσία αγνοούσε και αδιαφορούσε σχεδόν παντελώς για τα σπήλαια, ακόμη και για εκείνα που περιείχαν εμφανή αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Έτσι λοιπόν, τα σπήλαια δεν προστατεύονταν ρητά από την αρχαιολογική νομοθεσία ούτε από κανέναν άλλο νόμο. Κατά συνέπεια αποτέλεσαν πεδίο ανεξέλεγκτης δραστηριότητας φορέων εκτός Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, οι οποίοι αναλάμβαναν την εξερεύνηση, αλλά και την ανάδειξή τους σε επισκέψιμους χώρους και στη συνέχεια τη διαχείρισή τους. Η απουσία κεντρικής διαχείρισης και ελέγχου είχε ως συνέπεια την απουσία νομικού πλαισίου που θα εξασφάλιζε την προστασία, την τεκμηρίωση και την έρευνα αυτών των αρχαιολογι-

06

Σπήλαιο Πετραλώνων.

κού ενδιαφέροντος σπηλαίων και την ανάδειξη και τη λειτουργία τους ως επισκέψιμων χώρων με συγκεκριμένους όρους προστασίας. Τα τουριστικά σπήλαια αντιμετωπίζονταν μόνο ως τοπικές πηγές πλούτου, δίχως να λαμβάνεται καμία μέριμνα για τη συντήρηση και την προστασία τους, με συχνότερη συνέπεια την ουσιαστική καταστροφή τους τόσο ως προς τη φυσική ομορφιά τους όσο και ως προς τα αρχαιολογικά τους κατάλοιπα, τα οποία δεν είχαν εν τω μεταξύ τεκμηριωθεί προκειμένου να προστατευθούν.

Το 1983, όμως, τα σπήλαια κηρύχθηκαν αναπόσπαστο τμήμα της Πολιτιστικής και της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς και έκτοτε τελούν υπό την προστασία του κράτους. Η αλλαγή αυτή επήλθε κυρίως ως επακόλουθο του Νόμου 1126/1981, με τον οποίο κυρώθηκε από τη χώρα μας η Διεθνής Σύμβαση των Παρισίων για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς (Σύμβαση της UNESCO, 1972). Είναι χαρακτηριστικό ότι η Διεθνής Σύμβαση του Παρισιού για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς ορίζει σαφώς ότι —όλα— τα σπήλαια ανήκουν στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, ενώ, αντίθετα, είναι χαρακτηριστικό ότι δεν τα περιλαμβάνει στα μνημεία φυσικής κληρονομιάς. Σε εφαρμογή αυτού του νόμου κύρωσης, υπογράφηκε η Υπουργική Απόφαση του τότε Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών (Υ.Α. 34593/1108/23-6-1983, ΦΕΚ 398/Β/8-7-1983) για την προστασία των σπηλαίων, που έμεινε γνωστή ως «Απόφαση της Μελίνας». Η εν λόγω Απόφαση, ως απόρροια των παραπάνω, αναφέρει ρητά ότι τα σπήλαια θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς. Σύμφωνα με αυτήν «η

προστασία, η έρευνα, η ανασκαφή και η μελέτη των σπηλαίων ανήκει στην αρμοδιότητα και την ευθύνη του κράτους και ειδικότερα του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, διά της ειδικής περιφερειακής μονάδας του, της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας». Η απόφαση αυτή παραμένει και σήμερα σε ισχύ μέσα από τον επόμενο Νόμο 3028/2002 και στη συνέχεια τον ισχύοντα Νόμο 4858/2021, ο οποίος αναφέρει (άρθρο 2): «Στα αρχαία μνημεία συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη».

Η ουσία είναι ότι προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχαν αρχίσει να ωριμάζουν οι συνθήκες και να καλλιεργείται η ευαισθητοποίηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την προστασία άρα και την έρευνά τους. Δηλωτική αυτής της μεταβολής είναι και η σύσταση της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας στον Οργανισμό του 1977, με υλοποίηση της σύστασής της από το 1978.

ΠΡΩΤΟΙ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΙ, ΣΤΕΛΕΧΩΣΗ ΕΦΟΡΕΙΑΣ

Πρώτος προϊστάμενος της ΕΠΣ τοποθετήθηκε ο Ευθύμιος Μαστροκώστας τον Ιανουάριο του 1978 και παρέμεινε έως τη συνταξιοδότησή του, τον Οκτώβριο του 1980, δηλαδή σχεδόν τρία χρόνια. Ο Μαστροκώστας υπήρξε αρχαιολόγος με πολυετή δράση στο πεδίο, στην οποία περιλαμβάνονταν και ανασκαφικές έρευνες σε σπήλαια, όπως στο σπήλαιο Λιμνών στην Αχαΐα και σε σπήλαια της Αιτωλοακαρνανίας. Επομένως ήταν ήδη σχετικός με το αντικείμενο της νέας Εφορείας. Στην ΕΠΣ διετέλεσε ωστόσο προϊστάμενος δίχως υφισταμέ-

νους, αφού δεν είχε κανέναν άλλο υπάλληλο στην υπηρεσία του. Δύο χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1980, τοποθετήθηκε στην Εφορεία η Αγγελική Ανδρειωμένου, αλλά δεν έμεινε ούτε τρεις μήνες, αφού στις 5 Ιουλίου μετατέθηκε στη Θήβα. Είναι αξιοσημείωτο ότι με την ίδια απόφαση μετατέθηκε από την Εφορεία της Πάτρας στην ΕΠΣ ο επόμενος προϊστάμενός της, ο Πέτρος Θέμελης. Η πρώτη έδρα της Εφορείας ήταν στο κτήριο της πλατείας Καρύτση 12, όπου της είχαν παραχωρηθεί δύο γραφεία.

Ο Πέτρος Θέμελης ήταν αρχικά μόνος, αλλά στη συνέχεια είδε το προσωπικό της Εφορείας να αυξάνεται με δύο ακόμη υπαλλήλους, έναν γεωλόγο και έναν τοπογράφο-μηχανικό, ενώ για ένα μικρό διάστημα προστέθηκαν σε αυτούς και οι αρχαιολόγοι Κώστας Ζάχος και Αγγέλικα Ντούζουγλη, που διενήργησαν την ανασκαφή στο σπήλαιο του Ζα στη Νάξο. Ο Πέτρος Θέμελης παρέμεινε στην Εφορεία για σχεδόν πέντε χρόνια, έως τον Μάιο του 1985, οπότε παραιτήθηκε, αφού στο μεταξύ είχε εκλεγεί καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, και στη θέση του τοποθετήθηκε η Ευαγγελία Δεϊλάκη, παλαιότερα προϊσταμένη της Εφορείας Αργολίδας.

Μέχρι τότε η δραστηριότητα της ΕΠΣ, δίχως προσωπικό και μέσα, ήταν «υποτονική». Περιοριζόταν στον σπάνιο χειρισμό τρεχουσών υποθέσεων και διενεργούσε ελάχιστες αυτοψίες. Η αξιοποίηση σπηλαίων και ο έλεγχος των ήδη αξιοποιημένων ήταν ουσιαστικά εκτός του πεδίου δραστηριότητάς της, ενώ η μοναδική ανασκαφή ήταν αυτή του σπηλαίου Ζα στη Νάξο, την οποία διενήργησε ο Κώστας Ζάχος. Ερχόμενη στην Εφορεία, η Δεϊλάκη διέθετε τις πλούσιες επιστημονικές της γνώ-

σεις και τη μεγάλη διοικητική της πείρα που της επέτρεψαν να παραγάγει σημαντικό διοικητικό, οργανωτικό και αρχαιολογικό έργο. Η συμβολή της στην οργάνωση, τη στελέχωση και τη λειτουργία της Εφορείας ήταν καθοριστική: με επιμονή ζήτησε και προσέλαβε προσωπικό ποικίλων ειδικοτήτων, μερικών μάλιστα ανύπαρκτων έως τότε στο Υπουργείο Πολιτισμού, αλλά απαραίτητων για τη λειτουργία της Εφορείας: ανθρωπολόγους, αρχαιοζωολόγους, γεωλόγους, σπηλαιολόγους, αλλά και αρχαιολόγους, συντηρητές, σχεδιαστές, διοικητικούς κ.ά. Στη συνέχεια, με επάλληλα αιτήματα προς την Κεντρική Υπηρεσία κατόρθωσε να τους κρατήσει στην Εφορεία με διάφορες συμβάσεις, επιτυγχάνοντας έτσι την αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων και, συγχρόνως, των δραστηριοτήτων της Εφορείας σε αυτοψίες, ανασκαφές σε σπήλαια, επιφανειακές έρευνες κ.ά. Υποστήριξε σθεναρά τους νέους επιστήμονες και τα προγράμματά τους και κατέστησε την Εφορεία μια σημαντική διοικητική και ερευνητική μονάδα. Από την ΕΠΣ αποχώρησε το 1991 οπότε και συνταξιοδοτήθηκε.

Εκείνη την εποχή, η Εφορεία είχε καταφέρει να δημιουργήσει ένα σημαντικό αρχείο με πληροφορίες για τα σπήλαια καθώς είχε γίνει συστηματική αποστολή εγγράφων στις τότε τοπικές κοινότητες σε όλη την επικράτεια, με αίτημα τη γνωστοποίηση ύπαρξης σπηλαίων στην περιοχή τους. Σε συνέχεια αυτού, άρχισε συστηματική διενέργεια αυτοψιών από το προσωπικό της Εφορείας σε πολλά σπήλαια σε όλη την Ελλάδα, πολλές φορές σε συνεργασία με σπηλαιολογικούς συλλόγους, για τον εμπλουτισμό του αρχείου σπηλαίων της ΕΠΣ. Έγινε επίσης επιμόρφωση του προσωπικού όλων των

07
Σπήλαιο Θεόπετρας.

08
Σπήλαιο Φράγχθι.

09
Κουτούκι Παιανίας.

ειδικοτήτων με σεμινάρια θεωρητικής και πρακτικής σπηλαιολογίας, καθώς η Εφορεία διαπίστωνε, με την ανακάλυψη νέων σπηλαίων διαφόρων μορφών (βάραθρα, λιμναία, ενάλια κ.λπ.) ότι έπρεπε, για να ανταποκριθεί στις αρμοδιότητές της, να διαθέτει προσωπικό με σπηλαιολογικές γνώσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι γνώσεις σπηλαιοκατάδυσης. Στο πλαίσιο αυτό, επί διεύθυνσης Δεϊλάκη, το προσωπικό της Εφορείας παρακολούθησε διεθνές σεμινάριο σπηλαιοδιάσωσης υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, σε συνεργασία με διεθνή ομάδα σπηλαιολόγων και με τη συμμετοχή ελληνικών σπηλαιολογικών συλλόγων, ενώ οργανώθηκε πρόγραμμα σπηλαιοκαταδύσεων σε συνεργασία με διεθνή ομάδα σπηλαιοδυτών. Έγινε εξερεύνηση και χαρτογράφηση ενός μεγάλου αριθμού υποθαλάσσιων σπηλαίων, όπως το σπήλαιο Λίμνης Βουλιαγμένης, τα σπήλαια της περιοχής Σάμης Κεφαλονιάς, το σπήλαιο Βλυχάδας Διφύ.

Ξεκινά τότε μια περίοδος υποστήριξης και ανάθεσης σε νεότερους αρχαιολόγους σωστικών και συστηματικών ανασκαφών σε σπήλαια, όπως στο σπήλαιο Θεόπετρας Τρίκαλων και Αγίας Τριάδας Βοιωτίας. Σε αντίθεση με τα πρώτα χρόνια, όταν η Εφορεία περιοριζόταν να διενεργεί ελάχιστες αυτοψίες και να χειρίζεται τρέχοντα διοικητικά θέματα, τώρα πλέον αρχίζει να παρεμβαίνει δυναμικά και να ασκεί τις αρμοδιότητές της για την προστασία των σπηλαίων, επιχειρώντας να έχει λόγο σε κάθε θέμα που τα αφορά, και ειδικότερα στη λειτουργία των αξιοποιημένων σπηλαίων αλλά ακόμη περισσότερο στις ενέργειες για την αξιοποίηση νέων. Το πιο χαρα-

κτηριστικό παράδειγμα αυτού ήταν τα έργα αξιοποίησης του σπηλαίου των Λιμνών στα Καστριά Καλαβρύτων που γίνονταν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, αρχικά δίχως έλεγχο της Εφορείας και του Υπουργείου Πολιτισμού, στη συνέχεια όμως, μετά την παρέμβαση της Εφορείας, υπό τον αυστηρό έλεγχο και την παρακολούθησή της και με την έκδοση των απαραίτητων αποφάσεων.

Όπως ήταν φυσικό, βέβαια, με την ανάπτυξη της Εφορείας και την αύξηση του προσωπικού προκλήθηκε οξύ στεγαστικό πρόβλημα, το οποίο απαιτούσε και αυτό επίλυση. Λίγο μετά την τοποθέτηση της Ε. Δεϊλάκη, η Εφορεία μετακομίζει από τα γραφεία της πλατείας Καρύτση σε άλλα, μεγαλύτερα, στη γειτονική οδό Χρήστου Λαδά 2, σε διαμέρισμα περίπου 100 τ.μ. του δεύτερου ορόφου. Σύντομα όμως και αυτά τα γραφεία αποδείχτηκαν ανεπαρκή. Ύστερα από προσπάθειες της Δεϊλάκη, αποκτήθηκε για λογαριασμό της Εφορείας το κτήριο της οδού Αρδηττού 34β, κατασκευής του Μεσοπολέμου. Το κτήριο ανήκε στη Μανόν Ρενιέρη, η οποία είχε ιδρύσει και λειτουργούσε σε αυτό σχολή κλασικού μπαλέτου. Τελικά άφησε το κτήριο ως δωρεά στο ΥΠΠΟ, το οποίο στη συνέχεια το παραχώρησε στην ΕΠΣ για τη στέγασή της. Έτσι, η έδρα της Εφορείας στεγάζεται σε αυτό το κτήριο από το 1990. Η εξασφάλισή του αποτέλεσε ορόσημο στην ιστορία της ΕΠΣ και εγκαινίασε μια νέα εποχή για αυτήν.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

Η δεκαετία του 1990 βρήκε την ΕΠΣ ως μια πλήρως οργανωμένη και επαρκώς στελεχωμένη υπηρεσία με ειδικευμένο προσωπικό, που μπορούσε πλέον να ανταποκριθεί στον ειδικό ρόλο και το αντικείμενό της, έργο που συνεχίζει έως σήμερα. Μετά την αφυπηρέτηση της Ε. Δεϊλάκη, προϊστάμενοι στην ΕΠΣ έγιναν για σύντομα διαστήματα ο Αδαμάντιος Σάμψων (1991–1992) και ο Γιάννης Τζεδάκης (1992–1993) και στη συνέχεια (1993–2002) η Βιβή Βασιλοπούλου, μετέπειτα Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Πρόκειται για μια περίοδο μεγάλης ερευνητικής και ανασκαφικής δραστηριότητας, αυτοψιών, επιφανειακών ερευνών, εντοπισμού νέων σπηλαίων και σπηλαιολογικών εξερευνήσεων. Εκείνη την περίοδο έγιναν πολλές ανασκαφές που με τα ευρήματά τους συνέβαλαν σημαντικά στις γενικότερες γνώσεις μας, ξεκινώντας από την Παλαιολιθική εποχή και φτάνοντας έως την Ύστερη Αρχαιότητα, και επιβεβαίωσαν ότι τα σπήλαια αποτελούν σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους και χώρους της πολιτισμικής μας κληρονομιάς. Μερικές τέτοιες ανασκαφές έγιναν στα σπήλαια Σκοτεινή στην Εύβοια, Αγίας Τριάδας στον Ελικώνα, Θεόπετρας στα Τρίκαλα, Κύκλωπα στις Βόρειες Σποράδες, Αγίου Βαρθολομαίου στη Μυτιλήνη, Λιμνών στα Καστριά Καλαβρύτων, Σαρακηνού στη Βοιωτία. Την ίδια περίοδο έγιναν οι έρευνες στα σπήλαια της Μάνης και της χερσονήσου του Μαλέα, η ανασκαφή στις Κουβελικές σπηλιές στη Λακωνία, στη Δράκαινα στην Κεφαλονιά και στο σπήλαιο Παλιάμπελα στη Βόνιτσα, στο σπήλαιο της Ριζούπολης στην Αττική και σε πολλά ακόμα. Μεγάλο μέρος των ευρημάτων παρουσιάστηκε στην εμβληματική έκθεση με θέμα «Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα» που διοργανώθηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης το 1996.

Η Σταυρούλα Σαμαρτζίδου ήταν η επόμενη προϊσταμένη της Εφορείας (2002–2006). Κατά τη θητεία της έγινε διαχωρισμός της ΕΠΣ, με τον Οργανισμό του ΥΠΠΟ βάσει του ΠΔ 191/2003, σε δύο πλέον εφορείες, την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας–Σπληαιολογίας Νότιας Ελλάδος (ΕΠΣΝΕ) με έδρα την Αθήνα και την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας–Σπληαιολογίας Βόρειας Ελλάδος (ΕΠΣΒΕ) με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Ο διαχωρισμός αυτός διατηρήθηκε έως το 2014. Όσο υπήρχε το καθεστώς των δύο εφορειών, η ΕΠΣΒΕ είχε τη χωρική αρμοδιότητα στις Περιφέρειες Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης και Β. Αιγαίου. Στην ΕΠΣΒΕ τοποθετήθηκε πρώτη προϊσταμένη η Ευτυχία Πουλάκη–Παντερμαλή (2003–2005) και το 2006 τοποθετήθηκε προϊστάμενος ο υπογράφων. Στην ΕΠΣΝΕ, αντίστοιχα, που διατήρησε την έδρα της Αρδηττού, παρέμεινε αρχικά ως προϊσταμένη η Σ. Σαμαρτζίδου και εν συνεχεία έγινε προϊσταμένη η Νίνα Κυπαρίσση (2006–2011) και ακολούθως η Ελένη Παναγοπούλου (2011–2014) έως την επανένωση των δύο εφορειών με τον Οργανισμό του 2014 (ΠΔ 104/2014). Η ενιαία ΕΠΣ είχε έδρα την Αθήνα και γραφείο στη Θεσσαλονίκη, το οποίο αντιστοιχούσε ουσιαστικά στην πρώην ΕΠΣΒΕ. Προϊστάμενός της τοποθετήθηκε ο υπογράφων.

Από τη δεκαετία του 2000 και εξής, παράλληλα προς τις σωστικές ανασκαφές και τις αυτοψίες σε σπήλαια και θέσεις παλαιοανθρωπολογικού ενδιαφέροντος, η ΕΠΣΝΕ συνέχισε την ήδη μακρά ερευνητική δραστηριότητα της ΕΠΣ αναπτύσσοντας και τον τομέα της διεπιστημονικότητας στη διερεύνηση της διαχρονικής χρήσης των σπηλαίων με κυριότερες έρευνες τότε στα σπήλαια Σχιστού στο Κερατσίνι, στην Ανδρίτσα Αργολίδας, στη θέση «Λακώνις» στο Γύθειο, σε βραχοσκεπές στην Κρήτη, στην Αγία Τριάδα Καρύστου. Πολλές από τις έρευνες που είχαν ξεκινήσει την προηγούμενη δεκαετία συνεχίζονταν ως πολυετείς έρευνες πλέον, όπως στο σπήλαιο Καλαμάκια για 13 χρόνια (1993–2006) με συνέχιση σε άλλα σπήλαια της Μάνης έως το 2015 και στο σπήλαιο της Θεόπετρας που είχε ξεκινήσει το 1987. Η ΕΠΣΝΕ πραγματοποίησε επίσης γεωλογικές και παλαιοντολογικές έρευνες στη Μεγαλόπολη, το Πικέρι και τη Θεσσαλία, αλλά και σημαντικές παλαιοντολογικές έρευνες σε υποβρύχια σπήλαια. Συγκεκριμένα, στο σπήλαιο Βλυχάδας Διρού κατά τη διάρκεια των σπηλαιοκαταδύσεων εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός πλειστοκαινικών ζώων (οστά ιπποποτάμου, πάνθηρα, ύαινας, λέοντος κ.ά.) που χρονολογούνται περίπου πριν από 30.000 χρόνια. Επίσης στο σπήλαιο των Ελεφάντων στα Χανιά, η είσοδος του οποίου βρίσκεται σήμερα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, εντοπίστηκαν υποβρυχίως οστά ελεφάντων και ελαφιών που μελετήθηκαν σε συνεργασία με τον τομέα Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Βιέννης.

Στο πλαίσιο της ΕΠΣΝΕ ξεκίνησε και μια σειρά από προγράμματα σε συνεργασία με άλλους ερευνητικούς φορείς, κάποια από τα οποία συνεχίστηκαν και από την ενιαία ΕΠΣ. Σε συνεργασία με την Αμερικανική Σχολή διενεργήθηκε ερευνητικό πρόγραμμα στο σπήλαιο Αλεπότρυπα για την εξειδικευμένη μελέτη των αρχαιολογικών ευρημάτων, καθώς και ανασκαφή της προϊστορικής θέσης έξω από το σπήλαιο. Επίσης, πάλι σε συνεργασία με την Αμερικανική Σχολή, διενεργήθηκε

ερευνητικό πρόγραμμα στη λεκάνη της Μεγαλόπολης, που περιλάμβανε ανασκαφή σε θέση της Κατώτερης Παλαιολιθικής καθώς και πρόγραμμα επιφανειακής και γεωαρχαιολογικής έρευνας. Σε συνεργασία με το Νορβηγικό Ινστιτούτο Αθηνών, πραγματοποιήθηκε το ερευνητικό πρόγραμμα για την ανασκαφική διερεύνηση του συμπλέγματος σπηλαίων και βραχοσκεπών Αγίου Ιωάννη–Κύκλωπα της νήσου Ηρακλείας με ευρήματα από τη Νεολιθική εποχή ως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Την ίδια περίοδο η ΕΠΣΒΕ ανέπτυξε τη δική της δραστηριότητα στη βόρεια Ελλάδα και τον νησιωτικό χώρο που είχε στην αρμοδιότητά της δίνοντας έμφαση στην οργάνωση του αρχείου της, την καταγραφή και την τεκμηρίωση νέων σπηλαίων, την έναρξη νέων ανασκαφών και την εποπτεία σπηλαίων που λειτουργούσαν ως επισκέψιμοι χώροι. Ειδικά στον τομέα αυτό, το 2011 περιήλθε οριστικά το σπήλαιο Πετραλώνων Χαλκιδικής από τον ιδιωτικό φορέα που το κατείχε έως τότε στο Υπουργείο Πολιτισμού. Όπως είναι γνωστό, το Σπήλαιο Πετραλώνων αποτελεί την πρωιμότερη αρχαιολογική θέση της Ελλάδας και μία από τις αρχαιότερες και σημαντικότερες της Ευρώπης. Στο εσωτερικό του βρέθηκε το γνωστό ανθρώπινο κρανίο, το αρχαιότερο ανθρώπινο λείψανο που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα στον ελλαδικό χώρο και ένα από τα αρχαιότερα και πληρέστερα διατηρημένα στην Ευρώπη. Ήδη κάποιες δεκαετίες πριν είχε γίνει επισκέψιμο σπήλαιο και εν τω μεταξύ είχε εξελιχθεί σε ένα από τα πλέον γνωστά αξιοθέατα της Χαλκιδικής, τον δεύτερο σε επισκεψιμότητα αρχαιολογικό χώρο της βόρειας Ελλάδας, με περισσότερους από 60.000 επισκέπτες τον χρόνο.

ΑΝΑΔΕΙΞΕΙΣ ΣΠΗΛΑΙΩΝ

Από τη δεκαετία του 2000 ξεκίνησε η υλοποίηση έργων υποδομής και ανάδειξης σπηλαίων στο πλαίσιο συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων, καταρχήν του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και στη συνέχεια των επιχειρησιακών προγραμμάτων ΕΣΠΑ.

Τα έργα αυτά αποτέλεσαν ολοκληρωμένες επεμβάσεις για την προστασία των μνημείων ταυτόχρονα με την ανάδειξή τους. Καταρχήν στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης υλοποιήθηκε η ανάδειξη του σπηλαίου της Θεόπετρας προκειμένου να διαμορφωθεί σε χώρο επισκέψιμο για το κοινό. Κατασκευάστηκε διάδρομος σε υποστυλώματα, που περιτρέχει όλο το σπήλαιο και από τον οποίο μπορεί κανείς να έχει οπτική επαφή με τα σκάμματα της ανασκαφής, όπου διατηρήθηκαν προϊστορικές εστίες φωτιάς, προϊστορικές ταφές και τα αποτυπώματα ανθρώπινων πελμάτων ηλικίας περίπου 130.000 χρόνων. Την ίδια περίοδο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Interreg III Α/Ελλάδα–Κύπρος 2000–2006 η ανάδειξη του σπηλαίου της Ελληνοκαμάρας στην Κάσο όπου είχε ανασκαφεί μνημειακή τοιχοδομή και λατρευτικός χώρος των ελληνοισλαμικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Στο πλαίσιο των έργων ΕΣΠΑ υλοποιήθηκαν έργα σε αξιοποιήσιμα σπήλαια για την προστασία τους ως μνημείων και τη βελτίωση των υποδομών που εξυπηρετούν τους επισκέπτες, όπως στην Κάψια Αρκαδίας και το Άγιο Γάλας Χίου, όπου η ΕΠΣΝΕ και η ΕΠΣΒΕ τεκμηρίωσαν τον αρχαιολογικό χώρο,

10, 11
Σπήλαιο Αγίου
Γάλακτος, Χίος.

προκειμένου τα σπήλαια να λειτουργήσουν ως επισκέψιμοι χώροι από τους τοπικούς φορείς.

Στο σπήλαιο Κουτούκι Παιανίας έγιναν έργα αποκατάστασης και αναβάθμισης των υποδομών του, καθώς το σπήλαιο παρουσίαζε εξαιρετικά σοβαρές φθορές από την πολυετή τουριστική του αξιοποίηση. Ειδικά, έγινε καθαρισμός του σπηλαίου και των σπηλαιοθεμάτων από την επιλιθική χλωρίδα, έργο που αποτέλεσε την αρχή για την απόκτηση τεχνογνωσίας και την ανάληψη εξειδικευμένων τέτοιων παρεμβάσεων σε πολλά άλλα σπήλαια στη συνέχεια. Στην Κρήτη, υλοποιήθηκε το έργο της ανάδειξης και της προστασίας του Ιδαίου Άντρου, που περιλάμβανε την ανάπλαση του εσωτερικού και του περιβάλλοντος χώρου, με τις ελάχιστες δυνατές επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον. Στο σπήλαιο Φράγγχι υλοποιήθηκε έργο ανάδειξης για την απόδοση στο κοινό του εμβληματικού μνημείου της αιώτερης προϊστορίας, με έμφαση στη σημασία της αρχαιολογικής στρωματογραφίας και της ανασκαφικής μεθοδολογίας. Οι παρεμβάσεις κινήθηκαν στη λογική της ήπιας διαχείρισης και του μικρότερου δυνατού περιβαλλοντικού αποτυπώματος, με τη δημιουργία πλήρως αναστρέψιμων κατασκευών. Στη Θεόπετρα δημιουργήθηκε το Κέντρο Τεκμηρίωσης και Εκπαίδευσης Σπηλαίου Θεόπετρας, σε μικρή απόσταση από το αξιοποιημένο σπήλαιο, με σκοπό να μεταφέρει τη φυσική εμπειρία του επισκέπτη από τον χώρο του προϊστορικού σπηλαίου στον μουσειακό χώρο και να συμβάλει στη διαμόρφωση της πληρέστερης δυνατής εικόνας για τη ζωή και τις δραστηριότητες των ανθρώπων στις προϊστορικές περιόδους.

Στο πλαίσιο των έργων ΕΣΠΑ είναι ενταγμένο ένα σύνολο έργων που αφορά τα σπήλαια Αλεπότρυπα και Βλυχάδα Διρού. Πρόκειται για τα έργα ανάδειξης που υλοποιήθηκαν στο σπήλαιο Αλεπότρυπα για τη λειτουργία του ως επισκέψιμου χώρου, τις μελέτες για το «Μουσείο Προϊστορίας Σπηλαίων Μάνης», το οποίο θα ανεγερθεί στην είσοδο της Αλεπότρυπας, στη θέση του παλαιού Νεολιθικού Μουσείου Διρού και θα φιλοξενεί ευρήματα από το ίδιο το σπήλαιο, καθώς και από άλλα παλαιολιθικά και νεολιθικά σπήλαια της Μάνης. Επίσης,

στο σπήλαιο Βλυχάδας έγινε καθαρισμός του πυθμένα του λιμναίου τμήματος και καθαρισμός του σπηλαίου από την επιλιθική χλωρίδα που είχε συσσωρευθεί στους σταλαγμίτες από τη μακροχρόνια τουριστική του χρήση.

Στην προγραμματική περίοδο ΕΣΠΑ 2014–2020, εντάχθηκε η στερέωση των πρανών του σπηλαίου Θεόπετρας πάνω από την είσοδο και των ανασκαφικών τομών στο εσωτερικό του. Στο πλαίσιο του έργου κατασκευής του Βόρειου Οδικού Άξονα Κρήτης, η Εφορεία υλοποίησε σωστικές εργασίες στη θέση Φαραγγούλι Αποσελέμη στην περιοχή Γούρνες, ανασκάπτοντας και τεκμηριώνοντας συστάδα βραχοσκεπών με μακρόχρονη χρήση από τους νεοανακτορικούς έως τους νεότερους χρόνους. Στο Σπήλαιο Ανυγρίδων Νυμφών Λουτρών Καϊάφα Ηλείας υλοποιήθηκαν έργα για την εξυγίανση των ιαματικών υδάτων των σπηλαίων.

Επίσης υλοποιήθηκαν έργα που αφορούν το σπήλαιο Πετραλώνων: δημιουργήθηκε ψηφιακή πλατφόρμα για την εικονική περιήγηση στο σπήλαιο, την οργάνωση ψηφιακού μουσείου και την ανάπτυξη εικονικού εργαστηρίου συντήρησης, ολοκληρώθηκε η πλήρης αναβάθμιση των υποδομών του σπηλαίου, στο πλαίσιο της οποίας έγιναν και σωστικές ανασκαφές με πολύ σημαντικά ευρήματα που τεκμηριώνουν τη χρήση του από τον άνθρωπο ήδη εδώ και μισό εκατομμύριο χρόνια, ενώ βρίσκεται υπό υλοποίηση η ανακαίνιση και επανέκθεση του Μουσείου Πετραλώνων όπου θα συμπεριληφθούν και νέα ευρήματα.

Πολύ πρόσφατα ολοκληρώθηκαν οι αρχαιολογικές εργασίες της ΕΠΣ στο πλαίσιο της ανάδειξης του σπηλαίου Γερανίου Ρεθύμνου, ενώ νέα έργα είναι σε εξέλιξη, όπως ο εκσυγχρονισμός των υποδομών του Δικταίου Άντρου στην Κρήτη και η ένταξη του σπηλαίου της Μαρώνειας προς ανάδειξη.

Για όλα αυτά τα έργα καθώς και για το ευρύτερο διοικητικό και ερευνητικό της έργο και την αποτελεσματικότερη επίτευξη των σκοπών της η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας–Σπηλαιολογίας επιδιώκει τη στενή συνεργασία με τις κατά τόπους εφορείες αρχαιοτήτων, προς τις οποίες απευθύνονται θερμές ευχαριστίες.